

**ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ
ІСТОРИЧНИХ НАЗВ
М. ЗАПОРІЖЖЯ**

Стаття продовжує цикл публікацій про топонімію Запоріжжя. У ній розглянуто проблему збереження та повернення історичних назв вулиць міста.

Ключові слова: годонім, годонімія, годонімічна система, назва, онім, топонім.

Статья продолжает цикл публикаций о топонимии Запорожья. В ней рассматривается проблема сохранения и возвращения исторических названий улиц города.

Ключевые слова: годоним, годонимия, годонимическая система, название, оним, топоним.

Article continues the series of publications on the toponymy of Zaporozhye. It discusses the problem of preservation and return of the historical names of the city streets. The proportion of politically biased items – alas, not the only «weak spot» Zaporozhye godono system.

The history of the city has known times when this is objectively justified, the process of trying to artificially influence. And then, along with appropriate, functionally valid names appeared and totally unjustified. Complex and colorful history of the region, reflected in its place names, urbanem (godono particular) was offset through monotonous and their frequency of occurrence in different cities.

Comparative analysis godena various systems of the settlements of Ukraine and near abroad" shows that the General Fund of the names that occur in each of them is unique and special model "memoranda Central parts of cities. Objectively due to the process of renaming city facilities of the Soviet period were artificial, acted by analogy that their monotony, repetitiveness, graded the names that were on the basis of the new titles. A significant portion of Zaporizhzhya godom are ideologically colored, politically biased title. The main disadvantages of Zaporizhzhya godont have: (a) the coexistence of identical or similar names; b) errors in spelling, inaccurate translation; b) lack of qualifiers in the names of double motivation. However, only some of them are motivated enough. This has led to the destruction of historical toponymic landscape of the city.

The process of naming city streets, due to socio-economic, political and other
© **Ільченко І. І. , 2015**

factors, by its nature is not lingualink and poslali phenomenon (extralinguistic factors are to some extent universal and only partially dependent on language and consciousness of people). When you create a local godono system is concerned with three aspects of motivation: historical, social and territorial. The main objective of the toponymy is the preservation of the historical names of his native land.

Key words: godonym, godonymia, godonym system name, onym, the toponym.

Перейменування міських об'єктів, зокрема назв вулиць, провулків, майданів і проспектів, – явище нормальне: це одна з форм розвитку годонімії. Утім, історія міста знала часи, коли на цей об'єктивно зумовлений процес намагалися впливати штучно. І тоді поряд з доцільними, функційно обґрунтованими найменуваннями з'являлися й абсолютно невиправдані. Складна й барвиста історія краю, відбита у його топонімах, урбанонімах (годонімах зокрема) була нівельована одноманітними й через свою повторюваність у різних містах «великого Союзу» невиразними назвами на зразок: *проспект Леніна, вул. Інтернаціональна, вул. Комінтерну, вул. Профспілкова, вул. Держинського, вул. Ілліча, вул. Карла Лібкнехта, вул. Клари Цеткін, вул. О. М. Косигіна, вул. Крупської, вул. Ульянова, вул. Рози Люксембург* тощо. Кількість і питома вага ідеологічно забарвлених найменувань досить значні (161 одиниця, що відповідає 13% від загальної кількості всіх годонімів міста). Більшу їх частину складають прізвища діячів Комуністичної партії Радянського Союзу й зарубіжжя, героїв громадянської війни, що належали до лав Робітничо-Селянської Червоної Армії. Ці назви рідко є дійсно мотивованими, діяльність зовсім небагатьох військових та політичних діячів пов'язана з історією міста. Серед них М. Андросов (завідувач відділу сільської молоді Запорізького облкому ЛКСМ України, був помічником комісара з комсомольської роботи в партизанському об'єднанні Ковпака), І. Гаврилов (активний учасник боротьби за становлення та зміцнення влади Радянського Союзу в місті Олександрівську, член більшовицької групи, що вела комуністичну пропаганду на заводі авіаційних моторів), М. Калінін (голова ВКЦВКу, неодноразово відвідував Запоріжжя: 20–21 червня 1922 року

з метою організації допомоги тим, хто голодує; 10 жовтня 1932 року на мітингу, присвяченому пускові Дніпрогесу, на першій плавці електросталеварного цеху заводу інструментальних сталей), В. Чубар (відомий радянський державний і партійний діяч; у 1904–1911 роках навчався в механіко-технічному училищі міста Олександрівська, з листопада 1926 – голова Комітету сприяння Дніпробуду при ВКЦВК, 10 жовтня 1932 року був присутній на відкритті Дніпровської ГЕС) та ін. Спираючись на історичні краєзнавчі джерела, можна стверджувати, що лише 16 найменувань з 161, які мають ідеологічне забарвлення, є умовно мотивованими (якщо вважати лише присутність на мітингу на честь відкриття промислового об'єкту достатньою підставою для увічнення пам'яті присутнього в назві вулиці – *вул. Калініна, вул. Косіора, вул. Орджонікідзе, вул. Петровського*).

Унаслідок такого формального підходу до процесу перейменування міських об'єктів відбулася руйнація історичного топонімічного ландшафту нашого міста (утім, як і багатьох інших міст країни).

Порівняльний аналіз годонімічних систем різних населених пунктів України і «близького зарубіжжя» свідчить, що загальний фонд назв, які наявні в кожній з них, складає своєрідну й особливу модель «меморіалізації» центральних частин міст. Центральні площі зазвичай названо: *пл. Леніна, пл. Миру, пл. Жовтневої революції, Радянська пл.* Такі самі повтори окреслилися й у назвах головних або центральних вулиць: *вул. Леніна, вул. Маркса, вул. Енгельса, вул. Калініна, вул. Пушкіна, вул. Орджонікідзе, вул. Лермонтова, вул. Чехова, вул. Маяковського, вул. Жданова* тощо. Запоріжжя не є винятком із цього всезагального правила. З одного боку, такі імена знеособлюються, стають такими собі «святцями», з іншого – вони знищують колишні, що раніше були на картах міст. Переважна більшість з них – пам'ятки історії та культури, частина топонімічного ландшафту міста, що складалася історично.

Для повернення історичної пам'яті потрібно відмовитися від багатьох перейменувань, повернутися до давніших, первісних назв, але робити це потрібно обережно, спираючись на наукові

дані, враховуючи думку місцевого населення. Загалом потрібно дотримуватися принципу «нова назва – новому об'єкту». Перейменування повинно бути винятком із правила. За кілька останніх десятиліть у Запоріжжя було знято цілий топонімічний шар. В аборигенів Австралії наявне табу на заміну імені, вони всіляко шанують усе старе. Ми ж по суті сховали своє ім'я, стерли багату спадщину. На сучасному історичному етапі ця проблема набуває особливої ваги. Історичні назви потрібно відновлювати, але перший досвід їх повернення вказує на те, що ця благородна акція може мати успіх лише за умов активної участі громадськості, ініціативи «знизу» [5, с. 15]. Утім, такі суспільні починання мають обов'язково спиратися на перевірені наукові дані.

Ще за доби «перебудови» по всій країні розгорнувся рух за відновлення історичних імен. Його очолила створена у квітні 1988 року при Радянському фонді культури науково-громадська рада з топонімії. До її складу ввійшли відомі мовознавці, історики, географи, письменники, журналісти, діячі культури та мистецтва. «Історичні назви – пам'ятки культури» – так було названо всесоюзну науково-практичну конференцію, що проводили Радянський фонд культури та Академія наук СРСР. Її провідною темою було повернення до життя втрачених історичних назв. У резолюції, що її прийняла конференція, поняття «історична географічна назва» було визначене так: «Історичною назвою потрібно вважати будь-яке власне ім'я, незалежно від величини названого об'єкта, котре містить у собі цінну історико-культурну інформацію про етапи історичного розвитку, що передували сучасному стану, і відбиває історично значущі сторони, суспільної, господарської, культурної і мовної діяльності народу» [5, с. 14].

Рада з топонімії порушила питання про створення Червоних книг історичних географічних назв. Вони мають бути в кожному місті, області, краї і, ширше, у кожній союзній і автономній республіці. На місцях після ретельного розроблення й обґрунтування ці списки найменувань (по місту, області,

району, місцевості тощо) затверджували сесії відповідних Рад народних депутатів.

Червона книга, на думку членів ради з топонімії, повинна складатися із двох основних частин. Перша – це список імен міст, селищ, сіл, вулиць, площ, проспектів, провулків, гір, річок тощо, що реально наявні в наш час і є пам'ятниками мови, заміненими іншими історичними назвами. Вони потребують поетапного відновлення, реконструкції, короткого обґрунтування їхньої історико-культурної цінності.

Із часу згаданої науково-практичної конференції минуло 26 років. Червона книга історичних географічних назв Запорізької області так і не вийшла у світ. Громадські ініціативи локального характеру, що подекуди й мали своє логічне завершення, як-от: перейменування *вул. XXVIII партз'їзду* на *вул. Якова Новицького*, не піднялися до рівня державної політики, адже суперечності, що мають ідеологічне підґрунтя, повинні розв'язуватися лише на основі результатів об'єктивних наукових досліджень.

На жаль, питома вага політично заангажованих найменувань – не єдине «слабке місце» запорізької годонімічної системи. Крім зазначеного, на сучасному етапі можна виділити такі основні особливості Запорізької годонімії:

а) співіснування однакових або схожих назв;
б) помилки в правописі, неточний переклад;
в) відсутність уточнювальних елементів у назвах з подвійною мотивацією. Докладно розглянемо кожен з них.

1. Серед годонімів наявні назви, що є фонетичними або семантичними близнюками: *вул. Ілліча* та *проспект Леніна*, *вул. Гоголя* та *вул. Буревісника*, *вул. Фучика* та *вул. Юліуса Фучика*, *Південне шосе* й *Південний пров.*, *дві вулиці Лікарські*, *два Вантажних провулки*, *два Радгоспних провулки*, *вул. Театральна* та *Театральний проїзд*, *вул. Інженерна* та *Інженерний майдан*, *пров. Стальний* та *пров. Крицевий*. У деяких випадках причиною такого явища є переклад однієї з назв пари, що мала російськомовне оформлення, українською мовою. Наприклад, до 1994 року в місті були провулки *Вантажний* і *Грузовой*. Після перекладу другої назви та збереження першої

й утворилася пара номенів-близнюків. *Вулиці Лікарські*, зокрема, мали зовсім інші відповідники: *Докторская* і *Лекарская*. Переклали їх однаково: *Лікарська*.

Проблема зовнішньої схожості й тавтології в годонімічній системі міста неодноразово привертала до себе увагу жителів Запоріжжя. У 1987 році в одній з місцевих газет було наведено інтерв'ю зі старшим інженером Запорізького міськкомунгоспу І. Ампілоговим, у якому він з прикрістю зазначає: «І все ж ще й досі трапляються близькі співзвуччя в найменуванні вулиць, яких можна було б уникнути. Наявні, наприклад, вулиці Дев'ятого травня й Дев'ятого січня, вулиці, названі на честь ученого-полярника Отто Юлієвича Шмідта й відомого льотчика Петра Петровича Шмідта, вулиця Сорок років Рад. України й Українська. Проспект Сорок років Перемоги й просто вулиця Перемоги» [1]. На жаль, такі думки (на цю проблему, крім І. Ампілогова, звертали увагу й кореспонденти місцевих газет, небайдужі запоріжці – О. Євтушенко [2], І. Григорович [1], В. Морозюк [6] та ін.) не були взяті до уваги під час затвердження списку найменувань вулиць, провулків, майданів і проспектів міста Запоріжжя в грудні 1994 року.

У різні періоди історії нашого міста перейменування багатьох вулиць було спричинене саме бажанням диференціювати такі назви. Лише в 1966 році виконком Ради депутатів трудящих прийняв рішення про перейменування тих вулиць та провулків, що мають однакові назви: у Шевченківському районі *проїзд Широкий* (у місті є ще *провулок Широкий*, розташований в іншому районі) перейменовано на *вул. Петровського*, *вул. Актюбінська* дістала назву *вул. Ровенська*, *вул. Кар'єрна* – *вул. Чкалова* (знаходиться в селищі радгоспу «Мокрянка») – *вул. К. Лібкнехта*, *вул. Мічуріна* – *вул. Р. Люксембург*, *вул. Щорса* – *вул. Желєзнякова*, *вул. Жданова* – *вул. Пальміро Тальятті* [7, с. 4]. Проаналізувавши назви лише за один рік по одному району міста, уявляємо справжні масштаби порушеної проблеми. Недосконалість процесу творення годонімічної системи міста, по-перше, може бути пояснена високими темпами розбудови Запоріжжя

в повоєнну добу, потребою називати багато об'єктів протягом обмеженого часу, а, по-друге, це й наслідок недостатньо серйозного ставлення до цієї проблеми органів міського управління. Процес найменування фактично був некерованим, позбавленим наукової основи, а тому – приреченим на численні недоліки.

2. Наявні серед перекладених найменувань і такі, що містять порушення норм правопису. Російські назви *Автоштрадна* й *Придорожний* (провулок) були подані як *Автодорожна* й *Придорожний* відповідно. Однак ці прикметники належать до м'якої групи відмінювання, тому правильно перекладені назви мають писатися так: *вул. Автодорожня, пров. Придорожній*.

Механічно використавши правило про передачу російської «е» українською мовою у власних назвах, автори нової редакції переліку найменувань подали прізвище вітчизняного поета Глібова як «Глебова». Унаслідок цього на карті міста з'явилася *вул. Глебова*, і запорізькі школярі, вивчаючи на уроках творчість байкаря Глібова, повертаються додому *вулицею Глебова*.

Перекладаючи годонім *Мытищинский пер.*, правил передачі російської «и» українською мовою загалом не дотрималися. За нормою російська «и» у власних назвах у позиції після шиплячих передається українською «и». Отож, провулок має називатися *Митищинський*, а не *Митищінський*, як записано в додатку до рішення міської Ради «Про перейменування...».

Перекладаючи назву *Внуковский* (провулок), не звернули уваги на чергування, що має відбутися в разі зміни характеристики складу: *Вну/ко/во – Вну/ків/ський* (/o/ – /i/). Сучасна ж офіційна назва постає так: *Внуковський пров.*

В українському відповіднику російської назви *вул. Мате-Залка* – неправильне відмінкове закінчення. Відомий угорський письменник, герой громадянської війни в Україні, учасник воєнних дій у Запорізькій області звався Мате Залка [3, с. 39]. Це прізвище – іменник першої відміни, отож у родовому відмінку однини має бути закінчення *-и* (тверда група), а не *-а*. Нічим не виправдане й написання через дефіс, що було автоматично перенесене з російського варіанта.

Неправильно перекладений і годонім *вул. Сулими*, котрий мають передавати як *вул. Сулими*, і назва *вул. Горна*, що повинна писатися *вул. Горня*, бо походить від застарілого «горная», і найменування *Продольна* (правильно – «Поздовжня»). Лексеми *Шахматна* також немає в українській мові, натомість є прикметник «шахова».

3. Деяким запоріжцям не подобаються окремі теперішні назви. Звичайно, приємніше писати в адресі *Радісну*, *Зоряну* вулиці, *Вечірній*, *Сріблястий* чи *Конвалієвий* провулки, ніж теперішні вулиці: *Глиноцементну*, *Водовертну*, *Кам'янодробильну*, провулок *Казенний*. Бажаючи підкреслити високі зростання виробництва в регіоні, бурхливий розвиток різних галузей промисловості, творці місцевої годонімічної системи часто забували про милозвучність назв, бажаність їх емоційного забарвлення. Отже, і поставали найменування на зразок: *вул. Автодорівська*, *вул. Базова*, *вул. Водозабірна*, *вул. Цегельна*, *вул. Цегельного заводу*, *вул. Комбінатська*, *вул. Складська*, *вул. Теплобудівна*, *вул. Бетонна*, *вул. Вапняна*, *вул. Шамотна* та ін.

4. Серед годонімів міста трапляються такі, що у свідомості пересічного заporожця можуть мати так звану подвійну мотивацію. Наприклад, *вул. Бродського* названо на честь відомого російського художника, але в декого ця назва асоціюється з іменем лауреата Нобелівської премії Йосипа Бродського. *Вул. Костянтина Великого* увічніює пам'ять Героя Радянського Союзу, комсомольця-підпільника, який загинув смертю хоробрих під с. Розумівкою [4, с. 4], а хтось сприймає назву як похідну від імені першого імператора Візантії. *Вул. Чубаря* можна розглядати як утворену від прізвища Чубаря Власа Яковича, радянського державного й партійного діяча, який народився і провів свої дитячі роки в нашому місті, а можна сприймати її як таку, що названа на честь Чубаря Дмитра Григоровича, Героя Радянського Союзу, також нашого земляка. І схожих випадків досить багато. На нашу думку, аби попередити подвійну мотивацію таких назв, до їх складу потрібно було додати уточнювальні компоненти (доповнити їх іменами або ініціалами, загальними назвами) на

зразок: *вул. І. І. Бродського, вул. К. Т. Великого (вул. Великого, вул. розвідника Великого), вул. Власа Чубаря.*

Об'єктивно зумовлений процес перейменування міських об'єктів за радянського періоду мав штучний характер, відбувався за аналогією, що своєю одноманітністю, повторюваністю нівелювала імена, які лежали в основі нових назв. Істотну частину запорізьких годонімів складають ідеологічно забарвлені, політично заангажовані назви. Утім, лише деякі з них достатньо мотивовані. Це призвело до руйнування історичного топонімічного ландшафту міста. Його відновлення потребує об'єктивних наукових досліджень, наслідком яких має стати Червона книга історичних географічних назв Запорізької області.

Як бачимо, процесові творення місцевої годонімії не приділялося належної уваги протягом усього часу її становлення. Процес найменування міських вулиць, будучи зумовленим соціально-економічними, політичними та іншими чинниками, за своєю природою є не лінгвальним, а позалінгвальним явищем (екстралінгвальні чинники є певною мірою універсальними й лише частково залежними від мови і свідомості людей). Під час створення місцевої годонімічної системи актуальними можна вважати три аспекти мотивування: історичний, соціальний і територіальний.

Зміни в системі назв вулиць, провулків, проспектів та площ міста мали переважно ідеологічний характер, а ґрунтовних наукових досліджень, присвячених годонімічній проблематиці, завжди бракувало.

Бібліографічні посилання

1. **Григорович І.** Пройду по Абрикосовой : история улиц города / И. Григорович // Индустриальное Запорожье. – 1987. – 31 июля.
2. **Евтушенко А.** Назовите её красивым именем / А. Евтушенко // Индустриальное Запорожье. – 1964. – 5 июня.

3. **Клименко Н. Ф.** Взаємозв'язки словотвірної і лексичної семантики слів / Н. Ф. Клименко // Мовознавство. – 1982. – № 3. – С. 38–45.
4. **Кочерган М. П.** Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2–3. – С. 3–12.
5. **Масенко Л.** Топонімічні жонглювання / Л. Масенко // Соціолінгвістична культура. – 1989. – № 11. – С. 14–15.
6. **Морозюк В.** Наша духовна спадщина / В. Морозюк // Рад. школа. – 1991. – № 6. – С. 31–35.
7. **Фоменко В.** Імена вічні, як життя / В. Фоменко // Комсомолец Запоріжжя. – 1976. – 3 серпня.